

לכם יהיה לאכלה

עיון להלכה בסוגיית החרקים במזון

כשרות תותי שדה וקלחי תירס

הרב איתם הנקין

המכון לרבני ישובים

קרית-ארבע חברון

התשע"א

תוכן העניינים

9	הסכמות ומכתבים
15	מבוא החיבור
23	פרק א': כיצד מוגדר ביטול מדאורייתא מחלוקות הפוסקים בגדר ניכר / הדעות שגם בטורה גדול נקרא ניכר / הדעות שבטורה גדול נקרא בטל / סיוע מדין נאמנות אשה / עיקר המחלוקת – כשיש ודאי איסור / דין מתעסק בירקות מתולעים / סיכום
43	פרק ב': מתי מדובר בספיקא דרבנן מדוע צריך ספק-ספיקא / היכן הולכים לקולא בספק אחד
53	פרק ג': מיעוט המצוי והגדרתו בדיקה מחשש לספק איסור / בדיקה בספק-ספיקא / חשש למיעוט המצוי כשיש טורה גדול / שיעור השכיחות של מיעוט המצוי / היכולת להקיש מטריפות לתולעים / יחידת המדידה של מיעוט המצוי / מיעוט המצוי בחלק מהפרי, ובדיקת מדגם / סיכום הנושא
83	פרק ד': בדיקה חלקית בדבר המוחזק ודאי מוחזק, ודאי נקי - וספק / צירוף סניפים לחיזוק ההיתר
89	פרק ה': גדר בריה נימוחה בבישול מהו שיעור "נימוח" / היכן קיים ספק שמא נימוח / ספק נימוח בלעיסה
97	פרק ו': ביטול איסור לכתחילה
103	פרק ז': הדעה שבריה בטלה באלף
109	פרק ח': מתי שייך בחרקים איסור בריה חידושו של הפלתי בלימוד זכות / חידושו של המשכנות יעקב בהיתר / איסור בריה בדבר מאוס מעיקרו
121	פרק ט': כשרות תותי השדה בירור העובדות / גילוי וזיהוי חרקים, ואיסורם / ההשלכות מן המציאות להלכה / מסקנה למעשה
129	פרק י': כשרות קלח התירס בירור העובדות / ההשלכות ההלכתיות / מסקנה
137	דברי סיום: לכתחילה, דיעבד ושעת הדחק
141	נספחים: בירורים נוספים ומכתב
167	מפתח לעניינים הפזורים בהערות

ברכת אב

הרב יהודה הרצל הנקין

מחבר שו"ת בני בנים ד"ח
וחיבה יתירה על התורה

בס"ד

ידעתי את חריצותו ואת פוריותו בתורה של בני הר"ר
איתם שמעון שליט"א, המשתקפות במאמרים רבים שכבר
פרסם, הן אלה המבוססים על תורה דילי והן על דיליה.
עתה הגדיל לעשות, הרחיב והעמיק מאד בסוגיא של
תולעים שרבים צריכים לה למעשה, וראוהו רבנן ושיבחו
את דבריו, ואף אני בין המשבחים.

יהי רצון שיזכה להגשים את כוחותיו הרבים ויפוצו
מעיינותיו חוצה.

כברכת אביו אוהבו,

יהודה הרצל הנקין

הסכמת מו"ר

הרב דוב ליאור
רב העיר
קרית ארבע - חברון ת"ו

אלול תשס"ט

לכבוד הרב איתם הנקין,

קבלתי את הקונטרס הגדול והמקיף, מה שכתב אודות
 הבירור בסוגיית חרקים במזון בזמננו.

בראשית דברי הנני שולח לו בזה ברכת יישר כוח מעומק
 הלב על העבודה הגדולה והמקיפה שעשה, בבירור שיטות
 גדולי הפוסקים והתייחסותם לנושא, החל ממקורות
 התלמוד דרך הראשונים, עד גדולי פוסקי הדור האחרון.
 ראיתי כאן עבודה מעמיקה ומסודרת, בירור השיטות
 לרוחבן והיקפן, לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא **בכיוון**
הנכון.

עברתי חלק גדול מהחיבור והוא נראה מוצר מתוקן ומעולה,
 שיעלה על כל השלחנות של מלכי - מאן מלכי רבנן, שיוכלו
 להתבשם מהבושם הזה, שערודך בטוב טעם. מבין השיטין
 נראה גם גודל העמל וההשקעה שהשקיע הרב המחבר
 בחיפוש ובבירור וליטוש כל השיטות, והסקת המסקנות
 הנכונות מתוכן.

הנני סומך את ידי על החיבור הנפלא והחשוב הזה.

שיזכה הרב המחבר שיפוצו מעינותיו חוצה, לזכות את
 הרבים ולהפיץ אור תורת אמת לכלל ישראל.

החותם לכבוד התורה ולומדיה

הרב דוב ליאור

מכתב הג"ר אביגדור נבנצל

בס"ד, ב' ד' כי הוא חייכם תש"ע, ירושלם עה"ק תובב"א

שלו' רב וברכת גמח"ט לכבוד ה[...]. ר' איתם הנקין שליט"א!
 אחד"ש כתר"ה – אני מצטער לומר כי כתר"ר טועה בי מאד. איני גדול
 בהוראה למעשה, לא בבקיאות ולא בסברא.

מ"מ קראתי בענין רב את הקונטרס הנפלא ששלח לי. מצד ההלכה
 אין לי השגה על דברי מר, והם נלענ"ד טובים וישרים.

אני רק שואל את עצמי האם אין גם חשש סכנה בכל הדברים האלה,
 כמו בתאנים שבגמ', וא"כ אולי ראוי לדון, לפחות בחלק מהם, לא לפי
 כללי איסורא בלבד, אלא גם לפי כללי סכנתא? נוסף על כך, אני
 מסתפק אם בכל המקרים שההלכה מתירה האכילה, אין גם טמטום
 הלב?

ואני מברך את כתר"ה על הקונטרס החשוב הזה (אני מקוה שאין זו
 פגיעה שאני משתמש במלה קונטרס, אבל הרי גם רש"י נקרא
 הקונטרס).

ביקרא דאורייתא,

צעיר הלויים

אביגדור נבנצל

מכתב הג"ר מאיר מאזוז

בס"ד, בני ברק, ערב חג הסוכות התש"ע

לכבוד האברך היקר כפשוטו וכמדרשו,

הרה"ג איתם הנקין שליט"א,

שלום וברכה!

קבלתי קונטרסו הנחמד "לכם יהיה לאכלה" ועברתי עליו לפום ריהטא, ערוך ומסודר בטוב טעם ודעת.

ומסקנתו להתיר אכילת תות שדה ע"י הסרת העלה ושטיפה, וכך נהגנו בחו"ל. וכן משמע מדברי המאמר מרדכי והחיד"א שדיברו על ברכת הפריזי"ש (תות-שדה) שהוא "פרי חשוב מאד" (כך רשום בזכרוני [וכ"ה במאמ"ר סי' ר"ג סק"ג]), ולא הזכירו חשש תולעים כלל.

בעמוד [66] – שיטת הגר"ש וואזנר שאם מדובר בתופעה קבועה ותמידית נחשבת כמיעוט המצוי אף בפחות מעשרה אחוז, צ"ע. וכתבתי על דבריו בקונטרס על השמטה הנדפס בסוף ספר "עט הזמיר", ע"ש [עמ' רצ"ו].

בעמוד [79-80] – כך נהגנו בחו"ל לקנות קמח או סלת ולבדוק קצת ממנו בשמש, ואם אין תולעים יוצאים ממנו מתירים את כלו. רק מניחים אותו במקפיא ולוקחים ממנו מעט מעט לבישול.

וכך נהגנו בליל ר"ה לקחת תאנים מיובשות ולבדוק אותן יפה במראית העין, ולומר "יה"ר שתהא שנה זו טובה ומתוקה עלינו כדבלה". ומי שחוש הראות שלו חלש ייעזר בזכוכית מגדלת, אבל אין צורך להסתכל במיקרוסקופ המגדיל חרק שעל גבי תות-שדה פי 450! ואין לאדם אלא מה שעיניו רואות.

בברכת יישר כח וחג שמח,

נאמ"ן ס"ט

מכתב הג"ר נחום אליעזר רבינוביץ'

בס"ד יום א' לסדר ויוצא פרח ויצץ ציץ ויגמל שקדים תש"ע לפ"ק,
 כש"ת [...] נצר לגדולים מוהר"ר איתם הנקין שליט"א, שוכ"ט לו
 ולכל הנלוים עליו, ה' עליכם וחיו.

שמחתי לקבל את קונטרסו הנפלא המצויין בהיקף ובעומק ובסידור
 מופתי, ושמו כן הוא "לכם יהיה לאכלה" – לחם ובשר להעלות על
 שולחן מלכים, מאן מלכי רבנן. אמנם בגלל שבימים אלה אין עתותי
 בידי לא יכולתי לעיין בו כראוי מייד ואחר עד עתה, וגם עכשיו אין לי
 פנאי להשתעשע בדברים שכתב כפי שהייתי רוצה לכבודו ולכבוד
 הנושא החשוב מאד שהעלה כת"ר, ועם כב' הסליחה.

ברם מגודל חיבת הקודש, אעיר פה רק דבר אחד, על מה שדן בהשכל
 ודעת בעניין בריה אינה בטילה. והנה רבינו הגדול הדגיש (הל' מאכ"א,
 ב' כ"א) שבריה אפילו היתה פחותה מחרדל – לוקה עליה. והמשיך:
 נמלה שחסרה אפילו אחת מרגליה אינו לוקה עליה אלא בכזית. והנה
 כאשר יורדים בסולם החיים מגיעים ליצורים קטנים כל כך שהעין רואה
 אותם כנקודות דקות בלבד, ואין להכיר בהם שום סימני חיות כי אם
 תנועה בלבד, ואין רואים חתוך איברים כלל, לא רגלים ולא כנפים ולא
 שום אברים כלל, והכל רק נקודות נעות בעלמא. איך ניתן לקבוע
 שהללו שלימים הם? מעתה כל אלה ספק חסירים הם, ואין ללקות
 עליהם. ממילא גם למ"ד שבריה אינה בטילה מפני שהיא חשובה
 למלקות, אין זאת אלא בבריה שניתן להכיר שהיא שלימה, אבל לא
 לאלה שאינם אלא נקודות דקיקות ולא יותר, ואינם מגיעים להיות
 אפילו כחצי חרדל.

יה"ר שיפוצו מעינותיו החוצה ורבים ילכו לאורו, ויזכה להגדיל תורה
 ולהאדירה בדרכם של אבותיו הגדולים.

הכו"ח למען כבוד התורה ולומדי,

נחום אליעזר רבינוביץ'

כשרות קלח התירס

א. בירור העובדות

רוב המכונים התורניים-חקלאיים והגופים העוסקים במחקר החרקים במזון, אינם מפרסמים בציבור נתונים מפורטים של תוצאות הבדיקות שנערכו במעבדותיהם. הרב משה ויא בספרו 'בדיקת המזון כהלכה' (עמ' 370), כותב באופן כללי בלבד שקלחי התירס "מוחזקים בנגיעות גבוהה... משך כל עונות השנה, ובבדיקות רבות שערכנו נמצא כל קלח נגוע במספר חרקים". הבעיה העיקרית בה מדובר הם הטריפסים, שעל אף היותם כהים (בבגרותם) ביחס לתירס, קשה למוצאם מפני שהם נוטים למצוא מסתר בחריצים שבין הגרגירים¹⁴¹.

ככל שעלה בידי לברר, הפעם כמעט היחידה שהתבצע מחקר שיטתי, מסודר ובהיקף גדול יחסית, כדי לאמוד את שכיחות החרקים בתירס באופן כללי ואת יעילותן של שיטות הניקוי השונות, היתה כנראה בשנת תשנ"ה, במחקר שנערך ב"מכון התורה והארץ" (על ידי הרב עזריאל אריאל והלבורנטית רוני שרייבר), ותוצאותיו התפרסמו בקובץ 'אמונת עתיך'. על כל פנים מדובר במחקר היחיד הזמין לציבור; הדברים שלהלן מבוססים איפוא על נתוני מחקר זה, למרות היותו ישן יחסית וזווקק עדכון¹⁴².

¹⁴¹ תמהני מה שהרב מרדכי עמנואל ('המעין' טבת תשס"ז עמ' 74) מדמה את הטריפסים הדחוקים בין גרגירי התירס לדברי מהר"ם אודות תולעים הדחוקות בקלח או בין הקליפה לגרעין ואין להן מקום לרחוש (ולדבריו מה שאוסר הרב ויא הוא משום שהט"ז פסק על פי הרשב"א להחמיר בכה"ג) – הלא הטריפסים כבר רחשו ואף פירשו קודם שנכנסו בין הגרגירים, ואסורים לכולי עלמא. ואילו היה כדבריו, לא היה שום מקום לאסור תירס על הנוהגים לאוכלו.

¹⁴² הנתונים התפרסמו ב'אמונת עתיך' גליון 6 (תשנ"ה/ו, עמ' 40); פרטים נוספים נתפרסמו בגליון 2 (עמ' 33), גליון 3 (עמ' 35) וגליון 5 (עמ' 53). יודגש שאיננו מתייחסים להימצאות החרקים בעלי התירס (תופעה שכיחה מאד, וקלה לטיפול, ולפיכך אין משמעות להצהרות על "20 סוגי חרקים הקיימים בתירס"), אלא רק לחרקים הנמצאים בין הגרגירים וקשה למוצאם או להסירם בניקוי רגיל. אגב, הפערים בין תוצאות מחקר זה לבין פרסומי הגורמים הפועלים בתחום, קיימים גם באשר למידת הנגיעות בקלחי תירס קפוא: ב'אמונת עתיך' גליון 15 (תשנ"ז, עמ' 38), נמסר על בדיקת 139 קלחי תירס קפואים (של

במהלך המחקר נבדקו, לאורך שנה אחת, 71 קלחי תירס שנקנו באופן אקראי, כשמתוכם נמצאו טריפסים בין הגרגירים של 41 קלחים. כלומר, מידת הנגיעות הכללית בסיכום שנתי היתה כ-58%, שפירושה על פניו – מוחזק כנגוע. אולם תוצאות המחקר מעידות על הפרש משמעותי מאד במידת הנגיעות בין עונות השנה: "בחורף ובאביב הנגיעות נמוכה יחסית (30% בערך), ואילו בקיץ היא הרבה יותר גבוהה (75% בערך)". כך עולה גם מפרטי התוצאות: בחודש כסלו נבדקו 5 קלחים, כשבאחד בלבד נמצא טריפס (בודד) בין הגרגירים. בחודש טבת נבדקו 7 קלחים, ובשלושה מהם נמצאו חרק או שניים בין הגרגירים. וכן באמצע אייר נבדקו 10 קלחים, כשבשלושה מהם נמצא חרק אחד בין הגרגירים. כלומר, במשך כחצי שנה ויותר, מהסתיו ולפחות עד אמצע אייר, עמדה מידת הנגיעות של קלחי התירס על כשליש, זאת לעומת חודשי הקיץ החמים, בהם קפצה מידת הנגיעות יותר מפי-שניים, עד לכדי שלושה רבעים מן הקלחים¹⁴³.

"סנפרוסט", ומביניהם נמצאו חרקים בין הגרגירים של ארבעה קלחים בלבד! (מידת נגיעות של פחות מ-3%. ראה גם גליון 2, תשנ"ה, עמ' 33). בהערה על אתר נאמר ש"לתופעה זו אין לנו הסבר", כי הלא אין סיבה שבקלחים קפואים ימצאו פחות חרקים מקלחים טריים. גם הרב ויא בספרו (עמ' 374) מוסר שקלחי תירס קפואים הם "לעיתים נגועים, אך במידה פחותה מתירס טרי" – ומשמע שמדובר לכל היותר במיעוט המצוי. אבל בפועל כל הגורמים, כולל הרב עמיחי והרב ויא, מצהירים שהבעיה מצויה [באותה מידה?] "בין בקלחים טריים ובין בקפואים".

¹⁴³ למרות הנתונים הללו, המעידים על שינוי מובהק בשכיחות החרקים בקלחי התירס בין הקיץ לעומת שאר השנה, בהודעה הרשמית של "מכון התורה והארץ" לא נעשה חילוק כלשהו, ואכילת תירס בקלחו נאסרת באותה מידה במשך כל השנה. כך כתב ראש המכון הרב יהודה עמיחי, במכתב לרב חגי בר גיורא, י"ז תמוז תשס"ג: "הנגיעות של התירס היא גבוהה ביותר, להערכתנו נגיעות של כ-70-80%... גם בישראל איננו מוציאים את הטריפסים החוצה" (יצוין שבאמונת עתיך גליון 7, חורף תשנ"ו, נתפרסמו נתונים של בדיקה נוספת בהיקף קטן יותר, שאכן העלתה תוצאות גבוהות: מתוך 26 קלחים שנבדקו, כ-21 נמצאו חרקים בין הגרגירים, ארבעה בממוצע לכל קלח; לא דווח התאריך, אך סביר להניח שנעשתה בשלהי הקיץ – אלול/תשרי – והיא משקפת את מידת הנגיעות של חודשים אלה).

בשיחה שערכתי עם הרב עמיחי (בכ"ב סיוון תשס"ט), הוא שלל לחלוטין את ההבדלה בין חורף לקיץ לעניין השכיחות, ולא ירדתי לסוף דעתו. עוד מסר לי הרב עמיחי שמאז אותו מחקר לפני 14 שנה טרם נעשה מחקר נוסף באותו סדר גודל ושיטתיות (בדיקה לאורך שנה שלמה), אלא בדיקות מצומצמות מדי פעם, וכן מחקרים ממוקדים שהוזמנו על ידי חברות מסחריות, שאף בהם נמצאה בדרך כלל מידת נגיעות גבוהה. הרב נחמיה חדר מ"המכון למצוות התלויות בארץ" מסר לי (בשיחה מכ"ה סיוון תשס"ט) שאף הם לא ערכו בדיקה מקיפה של ההבדלים בין שכיחות הנגיעות בקיץ לעומת החורף, אם כי סביר בעיניו שתופעת הטריפסים בין הגרגירים תהיה שכיחה מעט פחות (אך עדיין קיימת) בחורף.